Ἡ μετάφρασις αὕτη μετὰ τῶν ἀξιολόγων πινάκων της ϑ' ἀποτελέσῃ ἀπαραίτητον βοήϑημα εἰς τοὺς ἐν Ρουμανίᾳ ἐρευνητὰς τῆς ἱστορίας τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων. Ὅϑεν χάριτες ὀφείλονται εἰς τὸν V. Grecu, ὅστις οὐδενὸς ἐφείσϑη κόπου πρὸς συγγραφὴν τοιούτου ἔργου, καὶ εἰς τὴν Ρουμανικὴν Ἀκαδημίαν, ἥτις ἀνέλαβε τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

Francis Dvornik, The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1958, σ. X+342.

Εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας βυζαντινολόγους ὁ καϑηγητὴς Dvornik καὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῶν Σλάβων μελετῶν του, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ πρό τινων ἐτῶν δημοσιευϑέντος ἔργου του περὶ Φωτίου καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Σχίσματος τοῦ 867.

Εἰς τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον ὁ καϑηγ. Dvornik μελετᾷ τὴν ἐμφάνισιν, ἐξέλιξιν καὶ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἰδέα τῆς ἀποστολικότητος, τῆς τιμητικῆς δηλαδὴ διακρίσεως ἐκκλησιῶν τινων, τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὗται ἱδρύϑησαν ὑπό τινος τῶν Ἀποστόλων (sedes apostolica). Τὸ ὅλον ϑέμα ἐρευνᾶται, ὡς ὁ τίτλος δηλοῖ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδιαιτέρως τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον, ἐν τῇ ἀμύνῃ του ἔναντι τοῦ τὴν Πέτρειον καταγωγὴν τοῦ ϑρόνου του ἐπικαλουμένου καὶ ἀπόλυτον μοναρχίαν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀξιοῦντος ἐπισκόπου Ρώμης, ἐδέχϑη καὶ ἀνέπτυξε παλαιὰν παράδοσιν, καϑ' ἣν ὁ Πρωτόκλητος τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέας ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου.

Εἰς τὴν οὐσίαν ἡ πρώϊμος διάστασις μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀπήχει δύο διαφορετικὰς ἀντιλήψεις περὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως. Εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (σ. 3-38), ὡς βάσις τῆς κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ἐμφανισϑείσης διαιρέσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς Μητροπόλεις, Ἐξαρχίας καὶ ἀργότερον εἰς Πατριαρχεῖα ἐτέϑη ἡ φυσικὴ καὶ διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς προσαρμογῆς τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτικὴν διαίρεσιν τοῦ κράτους ἔφερε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὡς προκαϑήμενον τῆς ἐκκλησίας τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους, εἰς ἐκτάκτως τιμητικὴν ϑέσιν.

Εἰς τὴν Δύσιν ὅμως ἴσχυον ἄλλα μέτρα καὶ σταϑμά. Ὡς βάσις τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:25:58 EEST - 167.114.118.212

ἱεραρχίας καὶ διαιρέσεως τῆς ἐκκλησίας δὲν ἐλαμβάνετο κυρίως ὁ γεωγραφικὸς ἢ πολιτικὸς παράγων, ἀλλὰ ἡ ἀρχαιότης καὶ μάλιστα ἡ ἀποστολικότης τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν (κεφ. II, σ. 39 - 105). Ὁ κανὼν αὐτὸς ἀνήγαγε εἰς περίοπτον θέσιν τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης, ὡς μόνον ἐν τῇ Δύσει κατέχοντα ἕδραν ἀποστολικὴν καὶ δὴ τὴν ἕδραν τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων Πέτρου. Οἱ πάπαι εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν δὲν παρέλειπον νὰ ἐξάρουν τὸ γεγονὸς ὅτι ἦσαν successores Petri, ἰδιαιτέρως εἰς τὰς σχέσεις των μετὰ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἐξετιμᾶτο μὲν ἡ ἀποστολικότης, ἀλλὰ δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς τίτλος προσπορίζων προνόμια. Οὕτω κατὰ τὴν πρὸ τῆς Δ΄ ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου περίοδον καὶ μετὰ ταύτην, ἰδίως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀκακιανοῦ Σχίσματος (484 - 519 μ.Χ.), προεβλήθη μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν ἡ Πέτρειος καταγωγὴ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα προνόμια τῶν παπῶν (κεφ. III, σ. 106 - 137). Ὅθεν, διὰ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἔναντι τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας θέσιν του, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως προσέλαβε, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος, τὸν τίτλον «ἀποστολικός», βασίζων αὐτὸν εἰς παλαιὰν παράδοσιν καθ᾽ ἣν ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου.

Τὴν παράδοσιν αὐτὴν ἐξετάζει ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ βιβλίου του ὁ συγγραφεύς. Ἐν ἀρχῇ ἀναπτύσσει τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς τὸ προσκήνιον τὴν παράδοσιν αὐτὴν (κεφ. IV, σ. 138 - 180), κατόπιν δὲ ἐπιχειρεῖ σύντομον κριτικὴν ἐξέτασιν τῶν πηγῶν τῆς περὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου παραδόσεως, καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἀποκλείεται μὲν νὰ εἶναι ἀληθὴς ἡ παράδοσις αὐτή, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποδειχθῇ ἱστορικῶς βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν (κεφ. V, σ. 181 - 222). Ἐν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὴν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἀνάπτυξιν καὶ πλήρη διαμόρφωσιν τῆς περὶ τοῦ Ἀνδρέου παραδόσεως (κεφ. VI, σ. 223 - 264), τέλος δὲ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν εἰς τὰς μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως διενέξεις, ἀπὸ τοῦ Σχίσματος τοῦ 867 ἕως τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439).

Ἕπονται πίνακες βραχυγραφιῶν, ἀνεκδότων χειρογράφων χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἐκτενὴς βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (σ. 303 - 313) καὶ νεωτέρων ἐπὶ τοῦ θέματος βοηθημάτων (σ. 313 - 328), ἐν τέλει δὲ πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Αὐτὸ τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ τὰ προηγούμενα καὶ τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Dvornik εἶναι ἡ πλήρης γνῶσις καὶ ἐξαντλητικὴ ἐξέτασις τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, ὡς καὶ ἡ μεθοδικότης καὶ σαφήνεια ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ θέματός του.

Παρὰ ταῦτα, εἰς ὡρισμένα δευτερευούσης ἴσως σημασίας θέματα, θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ ἐπιφυλάξεις ἢ προτείνῃ διαφορετικὴν γνώμην. Συγκεκριμένως σημειώνω τὰ ἑξῆς:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:25:58 EEST - 167.114.118.212

1) Ἐν τῇ σ. 79 ὁ συγγραφεύς, ἐπισκοπῶν τὴν ἄνοδον τοῦ γοήτρου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἰδίως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), γράφει ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία εἰς «λίβελλόν» τινα ἀπευθυνθέντα πρὸς τὸν πάπα Λέοντα καὶ τοὺς ἐν Χαλκηδόνι πατέρας ὑπό τινων κληρικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐν αὐτῷ ὁ πάπας ἀποκαλεῖται «ἁγιώτατος καὶ θεοφιλέστατος οἰκουμενικὸς ἀρχιεπίσκοπος καὶ πατριάρχης». Ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι «αὐτὴ εἶναι ἴσως ἡ πρώτη χρῆσις τοῦ τίτλου τὸν ὁποῖον ἀργότερον υἱοθέτησαν οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως». Ἐπ' αὐτοῦ σημειώνω ὅτι ὁ μὲν τίτλος «πατριάρχης» ἀπεδίδετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τοὺς ἐξάρχους καὶ ἐπισκόπους ἤδη πρὸ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (βλ. Α. Διομήδους - Κυριακοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (β' ἔκδ., 1897) I, 436 - 437), ὁ δὲ τίτλος «οἰκουμενικὸς» ἐπίσης εἶχεν ἤδη χρησιμοποιηθῆ διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικὸν (406 - 425 μ.Χ.) ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου ἐπισκόπου Ἰσαακίου (βλ. σημείωσιν Π. Καρολίδου ἐν Ἱστορίᾳ Παπαρρηγοπούλου (ε' ἔκδ., 1925), III, 149).

2) Ἐν τῇ σ. 121 ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἀγὼν τοῦ πάπα Γελασίου I (492 - 496) νὰ ἐπιβληθῇ ὡς ὑπάτη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀρχὴ προεκάλεσε μὲν ἀντίδρασιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁπωσδήποτε ὅμως ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀρχίζουν ὁλονὲν καὶ ζωηρότερον νὰ τονίζουν τὴν ἀποστολικότητα καὶ τὴν ἡγετικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσιν τῆς Ρώμης. Κατ' ἀρχὴν ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης ὡς ἀποστολικοῦ ἐκ μέρους ἀνατολικῶν τινων συγγραφέων δὲν σημαίνει ἀποδοχὴν τῶν ἀξιώσεων τὰς ὁποίας ὁ πάπας ἐβάσιζεν ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ὁ συγγραφεὺς ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ (σ. 124, 125, 127 καὶ ἀλλαχοῦ).

Ἐν τούτοις ὁ συγγραφεὺς παραθέτει κείμενά τινα διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν γνώμην ὅτι πράγματι μία μερὶς ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν συνεμερίζετο καὶ ἐπλειοδότει εἰς τὰς φιλοδοξίας τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Μερικαὶ ἁπλαῖ παρατηρήσεις ὅμως νομίζω ὅτι μειώνουν τὴν σημασίαν τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν.

Ὡς πρῶτον ἐπιχείρημα (σ. 122) προσάγεται ἐπιστολὴ τῶν ἐπισκόπων Δαρδανίας, μέρους τῆς διοικήσεως Ἰλλυρικοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πάπας Γελάσιος προσαγορεύεται «Dominus, sanctus, apostolicus et beatissimus pater patrum». Αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ δεικνύουν μὲν σεβασμόν, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον ὑπαινίσσονται ἀναγνώρισιν ἐκτάκτων προνομίων.

Τὸ Ἰλλυρικὸν ἐξ ἄλλου, ὡς ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς σημειώνει (σ. 122), ἐξηρτᾶτο ἐκκλησιαστικῶς ἐκ τῆς Ρώμης, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖ ὑπερβολήν τινα τιμητικῶν ἐκφράσεων ἐκ μέρους ὑποκειμένων τῷ πάπᾳ ἐπισκόπων.

Ὡς δευτέραν μαρτυρίαν ὁ συγγρ. παραθέτει (σ. 122 - 124) ἐπιστολὴν σταλεῖσαν πρὸς τὸν πάπαν Σύμμαχον (498 - 514) ὑπὸ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐξωσθῆ τῶν θρόνων των ὡς ἀρνούμενοι νὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:25:58 EEST - 167.114.118.212

δεχθοῦν τὸ «Ἑνωτικὸν» τοῦ Ζήνωνος καὶ τὰς μονοφυσιτιζούσας ἀπόψεις τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἀκακίου καὶ τῶν ὁμοφρόνων του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ πατριαρχῶν. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν πράγματι ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν πάπαν προνομιοῦχος θέσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ εἶναι φυσικὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, εἰς τὰ ὄμματα παντὸς ὀρθοδόξου ὁ πάπας ἦτο ἡ μόνη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κεφαλή, ἐφ᾽ ὅσον οἱ λοιποὶ τρεῖς πατριαρχικοὶ θρόνοι τῆς Ἀνατολῆς κατείχοντο ὑπὸ αἱρετικῶν πατριαρχῶν, καταδιωκόντων μάλιστα τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξηγεῖ ἐπίσης καὶ τὸ ἄκρως κολακευτικὸν διὰ τὸν πάπαν ὕφος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Δωροθέου (σ. 124), ὡς καὶ τὴν περίπτωσιν τῶν Σύρων ἐκείνων ὀρθοδόξων μοναχῶν, τῶν καταδιωκομένων ὑπὸ τοῦ μονοφυσίτου πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ ἐπικαλεσθέντων τὴν προστασίαν τοῦ πάπα Ὁρμίσδα (σ. 127 - 128).

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τέλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου πρὸς τὸν Ρώμης Ὁρμίσδα, τὴν ὁποίαν παραθέτει ὡς ἐπιχείρημα ὁ συγγραφεὺς (σ. 124-125), ἀναγνωρίζεται μὲν ἡ ἀποστολικότης καὶ ἡ Πέτρειος καταγωγὴ τοῦ θρόνου τῆς Ρώμης, ἀλλ᾽ αὐτὸ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ σημαίνῃ παραδοχὴν τῶν παπικῶν ἀξιώσεων.

Ἀλλ᾽ αἱ ἀνωτέρω ἀντιρρήσεις ἢ ἐπιφυλάξεις δὲν δύνανται νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ πνεῦμα ἀντικειμενικότητος τοῦ συγγραφέως, τὸ ὁποῖον διαφαίνεται εἰς τὸ βιβλίον ἐν τῷ συνόλῳ του.

Πολὺ δὲ περισσότερον πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ τοῦτο, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι παρόμοια θέματα, ἁπτόμενα τῶν σχέσεων Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξαν συχνὰ ὀλισθηρὸν ἔδαφος διὰ παλαιοτέρους Ρωμαιοκαθολικοὺς συγγραφεῖς.

Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

Μ. Ἰ. Μανούσακα, Χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ἀθῆναι 1958, σελ. 28.

Ἡ νέα ἐργασία τοῦ κ. Μανούσακα εἶναι ἀνατύπωσις μετὰ προσθηκῶν τοῦ ἄρθρου του περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν μονῶν τοῦ Ἄθω εἰς τὸ Συμπλήρωμα τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ συνήθους ἄρθρου ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς τοὺς ἐρευνητάς· Ὁ μεγάλος βιβλιογραφικός του πλοῦτος ἰδίως, τὸ καθιστᾷ μοναδικὸν βοήθημα δι᾽ ὅλους ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ χειρόγραφα καὶ τὸ ἀρχειακὸν ὑλικὸν τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Τὸ ὅλον ἄρθρον διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:25:58 EEST - 167.114.118.212